

LITERATURA

M. Marada, V. Květoň, P. Vondráčková: Doprava a geografická organizace společnosti v Česku. Edice Geographica sv. 2, Česká geografická společnost, Praha 2010, 165 s. ISBN 978-80-904521-2-1

Dielo inšpirované „hamplovskou“ školou českej geografie, veľmi konkrétne nadväzujúce nielen na práce Hampla, ale i na výsostne dopravno-geografické štúdie Hůrského či Řeháka. Pozoruhodný výsledok viacročnej systematickej práce skúseného geografa dopravy a jeho mladých kolegov. Súhrnná analýza priestorových súvislostí osídlenia a dopravných väzieb medzi prvkami osídlenia Česka. To je len niekoľko atribútov, ktoré charakterizujú monografické dielo vytvorené kolektívom autorov Marada, Květoň, Vondráčková.

Profesionálna a odborná dráha hlavného z trojice autorov, Miroslava Maradu, je prakticky od začiatku jeho profesionálnej kariéry úzko spätá s geografiou dopravy a jeho početné diela z tejto oblasti výskumu predstavujú pokračovanie práce „veľkých“ českých a slovenských dopravných geografov Hůrského, Mirvalda, Brinkeho, Řeháka, Korca a ďalších. Nie je nezaujímavé, že obaja spoluautori (Viktor Květoň i Petra Vondráčková) počas štúdia geografie na Karlovej univerzite pracovali práve pod Maradovým vedením.

V oblasti štúdia medzisídelných dopravných väzieb v Česku vzniklo viacero prác riešiacich čiastkovo problematiku hierarchie dopravných stredísk/uzlov a ich vzájomnej interakcie, predkladané dielo však rieši túto problematiku komplexne a na celoštátnej úrovni. Porovnateľný komplexný prístup je možné nájsť v zahraničnej odbornej geografickej literatúre zriedkavo. Vedecká kvalita monografie spočíva v uplatnení viacerých metód hodnotenia vzájomnej asociácie medzi komplexnou sídelnou hierarchiou a organizáciou osídlenia Česka a dopravno-geografickou hierarchiou, a to vo viacerých rovinách výskumu: na úrovni medzistrediskových väzieb a na úrovni vzťahov stredisko–zázemie, s použitím niekoľkých priestorových mierok (celoštátna úroveň, úroveň regionálna až lokálna).

Trojica autorov sa pokúsila o prístup v troch navzájom prepojených rovinách. Prvou rovinou analýz bolo hodnotenie „hierarchickej diferenciácie dopravného systému, ako parciálneho systému komplexného systému“ (s. 12). Druhou obsahovou rovinou bolo zhodnotenie štrukturálnej podobnosti stredísk osídlenia na základe štruktúry ich obslužnosti jednotlivými druhmi dopravy (verejnej autobusovej, vlakovej a na základe vybavenosti domácností osobnými automobilmi), zohľadňujúc tiež kvalitatívne ukazovatele obslužnosti spojmi verejnej dopravy. Využitie však boli aj ďalšie atribúty. Treťou rovinou analýz je prístup k štúdiu dopravných stredísk z hľadiska rôznych priestorových i hierarchických mierok (úroveň mikroregiálna, mezoregiálna a nadnárodná).

V prvej kapitole monografie čitateľ nachádza okrem úvodu teoretický vstup do problematiky výskumu vzťahu medzi dopravou a priestorovou organizáciou spoločnosti. Ako uvádza jedna z podkapitol, medzisídelné (medzistrediskové) dopravné interakcie sú funkciou vzdialenosti a veľkosti (významu) stredísk,

čo sa v geografii veľmi často interpretuje pomocou tzv. gravitačných modelov, pričom autori upozorňujú na limity dátových zdrojov potrebných pre výskum medzistrediskových väzieb. Ďalšia podkapitola poukazuje na význam skúmania dopravných väzieb medzi strediskom a jeho zázemím. Autori nadviazali na polemiku o význame diaľnic pre dostupnosť centier, do ktorej v posledných dvoch dekádach prispelo už viacero autorov zvučných mien (Bruinsma, Rietveld, Vickerman, Preston a ďalší) a ktorá nevyznieva pre diaľnice a ich vplyv na ekonomický rozvoj okolitých území vždy pozitívne. Podmienky stredo-európskeho priestoru s doposiaľ neúplne dobudovanou diaľničnou sieťou však neumožňujú vyčerpávajúco reagovať na diskusiu o pozitívnych či negatívnych dopadoch výstavby autostrád. Okrem zhrnutia najdôležitejších faktorov ovplyvňujúcich dopravnú hierarchiu stredísk osídlenia prvú kapitolu uzatvára teoretický vstup do problematiky výskumu väzieb medzi dopravnými systémami a geografickou organizáciou spoločnosti, ktorý vychádza najmä z Hamplových prác.

Druhá kapitola práce obsahovo nadväzuje na Hürského klasifikáciu stredísk na území dnešného Česka zo 70. rokov 20. storočia. Trojica autorov využila pritom dostupné databázy o pravidelnej hromadnej osobnej doprave z rokov 2000 a 2006, ako i výsledky celoštátneho sčítania cestnej dopravy z roku 2005. Výpovedná hodnota oboch zdrojov je síce obmedzená (neobsahujú totiž priamo informáciu o počte dochádzajúcich osôb do jednotlivých centier), ale autori na tieto obmedzenia niekoľkokrát sami upozorňujú. Problém neexistencie presných a kontinuálne zisťovaných dát o obsadenosti spojov verejnej dopravy, ktoré by slúžili pre hlbšie štúdium dopravných väzieb, poznáme dôkladne i na Slovensku.

Výsledky druhej kapitoly sú využité v nasledovnej časti monografie, kde hierarchizácia stredísk získaná použitím jednotlivých dopravných ukazovateľov bola porovnaná s hierarchizáciou sídelnou (resp. komplexnou). V podmienkach postsocialistickej strednej Európy je tradične významnosť centier osídlenia kopírovaná kvalitou obslužnosti hromadnou dopravou, hlavne autobusovou, čo sa v prípade skúmaných 171 sídelných centier Česka potvrdilo. Podľa výsledkov analýz v tejto kapitole vykazuje úzku asociáciu s komplexnou sídelnou hierarchiou tiež klasifikácia centier podľa intenzity automobilovej dopravy.

Na Hürského vedecké práce zo 70. rokov 20. storočia opäť nadväzuje štvrtá kapitola monografie. Autori v nej dospeli k pozoruhodným výsledkom ilustrujúcim význam štrukturálnych vlastností zázemí vybranej siete dopravných stredísk pre dopravný význam týchto stredísk. Zdá sa, že postavenie a význam stredísk sú dané nielen ich polohou v rámci štátu, ale ovplyvňujú ich tiež štrukturálne charakteristiky osídlenia ich zázemia. Kapitola tiež prináša typológiu stredísk z hľadiska verejnej dopravy.

Hľadanie možností identifikácie a interpretácie intenzity medzisídelných interakcií patrí dlhodobo medzi tradičné bádateľské úlohy humánnej geografie. Množstvo podôb medzisídelných väzieb, spleť ich hierarchických úrovní, úloha veľkosti a vzájomnej vzdialenosti sídel, zmeny väzieb v čase – to sú fundamentálne výzvy, ktoré geografov inšpirujú k hľadaniu riešení v tejto oblasti výskumu (so zreteľom na využiteľnosť výsledkov v praxi). Treba podotknúť, že ide o jednu z domén geografie dopravy. O jednu z odpovedí na tieto výzvy sa pokúsila trojica mladých autorov v kapitole 5 monografie.

Kapitola 6 prináša hlbšiu analýzu rôznych typov dopravných interakcií medzi strediskom a jeho zázemím na príklade vybraných území s dopravnými strediskami rôzneho hierarchického postavenia a rôznych štrukturálnych charakteristík.

Vecnú a veľmi užitočnú sumarizáciu základných výsledkov v ucelenej podobe nájde čitateľ v kapitole 7 (Záver). Ako autori uvádzajú, „otázky budúceho vývoja dopravného systému je možné vhodne spojiť s rámcovými odporúčaniami pre politiku v oblasti rozvoja a riadenia dopravného sektoru“. Následne dopĺňajú záver niekoľkými praktickými poznámkami. V prvom rade v záujme stabilizácie dopravnej polohy jednotlivých centier by sa mala zlepšiť koordinácia medzi centrálnymi orgánmi (odborníci ministerstva dopravy), ktoré zabezpečujú objednávku diaľkových vlakových spojov a dopravných odborov na regionálnej úrovni, ktoré organizujú vlakovú i autobusovú obslužnosť územia príslušného regiónu. Ďalej trojica autorov prichádza s odporúčaním pre veľké mestské aglomerácie rozvíjať systémy integrovanej dopravy s nadväznosťou na mestskú hromadnú dopravu v snahe predísť neregulovanému nárastu individuálnej automobilovej dopravy. Taktiež v prípade malých dopravných stredísk môže optimalizácia hromadnej dopravy znížiť závislosť obyvateľov týchto stredísk a ich zázemí na osobnom automobile, ale tiež priniesť efektívnejšie financovanie systému verejnej dopravy. Napokon autori odporúčajú zohľadniť aj regionálne osobitosti sídelného systému, ktoré vedú k odlišnostiam v nárokoch na obslužnosť verejnou dopravou hlavne v populačne malých sídlach.

Toto rozsahom síce nevelké, ale obsažné dielo ukázalo, že dopravná hierarchia stredísk Česka koreluje do značnej miery s komplexnou hierarchiou sídel. Kvantitatívna povaha výsledkov analýzy má svoje limity, ktoré vyplývajú i z obmedzení vstupných databáz. Štúdia naznačuje, že významným faktorom hierarchie dopravných stredísk ostáva ich relatívna geografická poloha. Zaujímavým, a pre prax iste hodnotným zistením sú tiež regionálne rozdiely vo významnosti individuálnej automobilovej dopravy. Autori nešetrili kritikou na adresu systému dopravnej politiky a nesúladu medzi centrálnymi a regionálnymi inštitúciami zodpovednými za verejnú dopravu, ktorý (nie úplne náhodne) poznáme dôkladne i v Slovensku. Možno predpokladať, že publikácia si nájde svojich čitateľov nielen medzi odborníkmi z oblasti geografie, ale i v dopravno-plánovacích odboroch príslušnej decíznej sféry.

*Marcel Horňák, Univerzita Komenského v Bratislave,
e-mail: hornak@fns.uniba.sk*

J. Tomeš, D. Festa, J. Novotný a kol.: Konflikt světů a svět konfliktů:

Střety idejí a zájmů v současném světě. P3K, Praha 2007, 349 s.

ISBN 978-80-903587-6-8.

V době, kdy jsou vědci motivováni spíše k publikační aktivitě v odborných periodických a smysl monografií, zvláště „pouze“ edukativních, bývá až zpochybňován, je nutno ocenit každé úsilí o rehabilitaci odborné knihy, zejména, je-li zaměřeno i na širší publikum. K výsledkům takových snah můžeme zařadit i před časem vydanou knihu věnující se stále aktuální problematice konfliktů

takřka v celé její šíři, zejména v souvislosti s globalizací a rozvojovými problémy světa. Autoři si kladou za cíl, i přes omezený prostor, synteticky překlenout jistou mezeru mezi specializovanějšími publikacemi a zaměřit se důrazněji též na zájemce z řad studentů. [Ti mohou shodou okolností některé teoretičtější či hlubší poznatky zarámovat všeobecným přehledem encyklopedické učebnice Šlachta, M. (2007): *Ohniska napětí ve světě*. Kartografie, Nakladatelství ČGS, Praha, 187 s., jež vyšla téhož roku.]

Monografii zpracoval multidisciplinární tým pod vedením tří geografů z katedry sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK v Praze – hlavního autora Jiřího Tomeše, Josefa Novotného a Davida Festy, který působil i na Univerzitě Pardubice. Tam se sešel i zbytek rozmanitého autorského kolektivu (sociální antropoložka, afrikanistka Hana Horáková-Novotná, sociolog Alemayehu Kumsa z Ústavu Blízkého východu a Afriky FF UK a etnoložka Lívia Šavelková). Spíše kulturně-historický přístup však mohl doplnit ještě ekonom či politolog. Úvodní kapitola vedoucích kolektivu představuje komplexnost tématu, výčet mnoha polarit, střetů a konfliktů současné globalizující se lidské společnosti. Přehledně shrnuje koncepci monografie a obsah všech dílčích statí, který zasazuje do dalších souvislostí a diskusí.

Kapitola A. Kumsy představuje vyvážené propojení základních sociologických i politicko-ekonomických teoretických pohledů na globalizaci, včetně čtyř pojetí světového systému – globální ekonomiky I. Wallersteina, globálního občanského systému J. W. Meyera, globální kultury R. Robertsona a globální společnosti N. Luhmanna. Autor popisuje vývojové vlny globálního systému od starověku a zvláště pak po 2. světové válce, přičemž se nevyhýbá ani kritickému pohledu na působení mezinárodních finančních institucí, podporu neuvážené liberalizace obchodu, tzv. Washingtonský konsenzus, a jejich negativním dopadům na hospodářství mnoha rozvojových, ale i postkomunistických zemí. Kumsa v této souvislosti analyzuje i východoasijskou hospodářskou krizi konce 90. let 20. století. Ve světle dnešní globální krize může čtenář vysledovat zajímavou podobnost a zjevně nedostatečné poučení klíčových aktérů. Konfliktní potenciál negativ globalizace je zjevný.

Hana Horáková-Novotná se v kapitole „Kolonialismus a postkolonialismus“ věnuje teoretickým východiskům studií spojených s působením (převážně západních) koloniálních mocností a jejich „dědictví“. Tato problematika jistě ovlivňovala a dosud ovlivňuje mnohé konflikty (nejen) v rozvojovém světě. Autorka představuje historický vývoj kolonialismu, imperialismu, dichotomie „my a oni“, příčiny a důsledky dekolonizace, vznik koloniálního diskursu, koncepce postkolonialismu a jejich předchůdce – literaturu Commonwealthu apod. Pozornost věnuje terminologickému či lingvistickému hledisku, spíše z pohledu současných postmoderních přístupů, ale i jejich ještě radikálnější kritiky. Upozorňuje na to, jak kolonialismus a imperialismus sloužily západním kolonizátorům v zájmu rozšíření jejich vlivu, přičemž poukazuje i na pokrytectví současných postkoloniálních autorů z rozvojových zemí působících v pohodlí a pod vlivem Západu. V závěru na základě jisté podobnosti postkolonialismu a postkomunismu vidí příležitost pro badatele ze střední a východní Evropy. Paralela však přímo nabízela konfrontaci sociálně-antropologického post-koloniálního přístupu s politologickým rozbořením vlivů existence a rozpadu bipolárního světa. Na empiričtější založeného geografa může autorčina teoreticko-terminologická diskuse působit místy příliš abstraktně, avšak zároveň

představuje přínos humanitních oborů, nehledě např. na důležitost kritiky přetrvávajícího podhoubí rasismu i v akademické sféře.

Následující dvě nejrozsáhlejší kapitoly knihy zase uspokojí příznivce faktografie. Jiří Tomeš věnuje více než sto stran nejhorším formám konfliktů – ozbrojeným střetům a válkám včetně etnocid či genocid. Čerpá z dlouholetého studia literatury a analýz datových zdrojů, z nichž také později vzešla jeho obsahově ještě bohatší disertace. V první části zkoumá změny pozadí válek po skončení studené války, která se odrážela i v „horkých“ zástupných konfliktech. Diskutuje teoretická východiska studia válek a jejich příčin, poukazuje na rozporuplné geopolitické pohledy na další možný vývoj (k chaosu či nové stabilitě), i když nalézá některé tendence změn již před rokem 1989. Věnuje se též definicím a metodickým problémům spojeným s využíváním rozličných „datasetů“ konfliktů, jejichž údaje tabulkově srovnává. Databáze vynechávají např. jednostranné masakry s „pouze“ civilními oběťmi, konflikty mezi nestátními aktéry či další střety, které přesně neodpovídají jimi stanoveným definicím, nebo o nich nejsou spolehlivé informace. Velice ilustrativní je na s. 94 příklad mapy Nigerie, ve které autor na základě několika zdrojů identifikuje po roce 1990 přes čtyřicet konfliktů, v konfrontaci se známou Uppsalskou databází UCDP, rozlišující v tomtéž období pouze jediný nigerijský konflikt. J. Tomeš ukazuje s pomocí grafů a tabulek vývoj počtu a struktury konfliktů od roku 1946 a zejména pak po roce 1990. Diskutuje typologii konfliktů podle příčin a rozebírá různé faktory včetně geografických a geopolitických, což oceňují nejen studenti. Často je dle Tomeše více příčin vzájemně propojeno a stále více se prosazuje ekonomické pozadí vedoucí k válkám tzv. kořistnickým namísto válek občanských (v pravém smyslu slova). Závěrem shrnuje vysledované trendy a mj. upozorňuje na nebezpečný vzrůst podílu civilních obětí, i přes statistické opomíjení obětí nepřímých, či neblahý vliv „zhroutených států“. Předpokládá, že obraz konfliktů a bezpečnostní situaci ovlivní podoba nového mezinárodního uspořádání v čele s hegemonem (USA), nebo s modifikovanou OSN či její obdovou jako nadnárodní autoritou, reprezentantem shody velmocí. Je si však vědom pesimističtější reality. Již dříve v textu upozorňuje na rostoucí ambice Číny a dalších globálních „hráčů“.

V navazující kapitole, se J. Tomeš věnuje na základě konkrétních příkladů a dat za jednotlivé státy změnám charakteru a geografického rozšíření válek po roce 1990. Zatímco příčiny válek se prolínají a jsou nejasné, jejich podoba, vnější projevy, jsou až děsivě jasné a stabilní. Údaje v databázích ale opět závišejí na použité definici, pramenech apod. Druhá část kapitoly se znovu zabývá ekonomizací konfliktů a novými zdroji jejich financování – kriminalizovanými, kořistnickými válkami. Poslední podkapitola je pak věnována geografickým aspektům a proměně geografického rozšíření válek a konfliktů i z hlediska geopolitických konceptů. Text je rovněž bohatě doplněn tabulkovými a grafickými přílohami. Závěrem autor zmiňuje i některé paradoxy mezistátních či internacionalizovaných válek z poslední doby, kdy zahraniční intervence oproti očekáváním vyvolaly jen další vleklá krveprolití bezprecedentní intenzity. Připomíná neblahý trend posledních let – opětovný růst počtu konfliktů a jejich globalizaci, kdy se, podobně jako u příčin, stírají rozdíly mezi zájmy státními a komerčními a mezi válkami mezinárodními a vnitrostátními. Globální sítě nelegálního obchodu propojují bojiště s vyspělými zeměmi. Právě jen zdánlivě nezajímavé vnitrostátní konflikty, často i masakry civilistů, probíhající na geo-

politické periferii by si tak dle autora zasloužily větší pozornost výzkumníků (tvůrců databází) i mezinárodního společenství. Jak J. Tomeš uvádí na s. 174: „Jádrové země musí převzít odpovědnost za stav, ke kterému přímo i nepřímo přispívají, a to vytvořením podmínek pro globální kontrolu pohybu prvků, plodících či proloučujících konflikty.“ To se už částečně podařilo v případě diamantů, najde ale svět shodu ohledně všech komodit černého trhu? Kapitola do jisté míry prohlubuje i témata předchozí části, což však, zejména u částečně edukativního textu, není na škodu. Mohl však možná následovat obdobně podrobný pohled na nekrvavé, leč přesto závažné „studené“ konflikty.

V dalším kvalitně zpracovaném příspěvku se Josef Novotný zabývá nerovnoměrným rozvojem světa odrážejícím se negativně zejména v situaci rozvojových zemí, které jsou konflikty všeho druhu zasaženy asi nejvíce. Autor začíná představením disciplíny rozvojových studií a jejich přístupů z politicko-ideologického hlediska, přičemž základní teoretické koncepty shrnuje i v přehledné tabulce. Dále se věnuje společensko-ekonomickým nerovnostem, chudobě, kvalitě života a globalizaci. Diskutuje příznivý vliv ekonomického růstu na snižování chudoby, ale i rizika opačného efektu během recese. Poukazuje na možné negativní vlivy socioekonomických nerovností na ekonomickou výkonnost země, na rozdíly v charakteristikách kvality života a podává přehled negativ ekonomické globalizace, která může podporovat růst nerovností. I procesy přinášející do rozvojových zemí zdánlivě jen pokrok (např. offshoring, relokace kvalifikovanějších činností) mohou za určitých podmínek prospívat jen minimu obyvatel. V závěrečné třetí části kapitoly se autor snaží s pomocí několika tabulek a grafů o empirickou dokumentaci nerovnoměrného ekonomického rozvoje světa včetně historického vývoje. Upozorňuje na protisměrné trendy relativního poklesu nerovnosti mezi státy a rostoucích nerovností vnitrostátních. Převáží-li druhý, již silící, trend, hrozí prohloubení celkové nerovnosti, která už teď dosahuje historicky nevídané míry. S tím souvisejí i rizika spojená se zvětšující se skupinou marginalizovaných tříd, z globalizace vyloučených.

Tematicky volně navazují tři kapitoly, které spojuje zaměření na původní obyvatele světa ve světle vlivu Západu a globalizace. Lívía Šavelková představuje obecně problematiku domorodců. Uvádí příklady podle jednotlivých kontinentů a dále se věnuje i historickému vývoji vztahu států a mezinárodních organizací k původním obyvatelům, problematice jejich uznání „národními“ státy, (sebe)identity a definice dle mezinárodního práva a také otázkám etnických teorií. Poukazuje na určitou globalizaci identity původních obyvatel. Už nejde jen o jednotlivé etnické a geograficky oddělené kmeny, ale o nově vznikající kategorii lidí s velkým politickým potenciálem i pro většinovou společnost a mnohé „zájmové“ skupiny rozmanitého postavení a původu. Zejména pro hlouběji nezavázaného čtenáře může být zajímavé zjištění, že i nejvyspělejší státy světa považované za demokratické dosud či donedávna, často ze zřejmých důvodů, neuznávaly skupiny svých domorodců, nebo se je dokonce snažily převychovat metodami připomínajícími spíše totalitní režimy nebo doby conquistadorů.

David Festa přichází s rozбором problematiky sociálních hnutí spojujících se v hnutí hanlivě nazývané „antiglobalizační“, které se postavilo např. proti výše zmíněné neoliberální ekonomické politice Washingtonského konsensu, a představuje tak možné zárodky „globální občanské společnosti“. Autor po-

pisuje i z hlediska geografické perspektivy teorie vzniku sociálních hnutí. Na předchozí kapitolu navazuje rozborem vztahu sociálních hnutí a rozvoje a postupné transnacionalizace organizovaného odporu původních obyvatel světa. Uvádí konkrétní příklady konfliktů a popisuje i vznik nadnárodních sítí aktivistů, přičemž vše doplňuje i přehlednými mapovými přílohami. Upozorňuje na negativa, kdy v hnutích opět převažuje hlas zástupců „Západu“ oproti původním obyvatelům z rozvojových zemí, nebo se vytvářejí samoučelné internetové a jiné mediální prezentace bez reálných výsledků.

Tematicky navazuje kapitola zpracovaná trojicí vedoucích autorského kolektivu pod výstižným názvem „Dopady aktivit, jejichž rozvoj bývá spojován s globalizací, na původní obyvatele světa“. Jedná se o přehledné textové a mapové shrnutí konfliktních situací postihujících domorodce, podle jednotlivých kontinentů a států. Lze snad jen vytknout, že grafická legenda mapových příloh mohla být doplněna slovním popisem u každé mapy, ne jen v předchozím textu. Porozumění znázorněným informacím tak mohlo být snazší a rychlejší.

Závěrečných dvaapadesát stránek tvoří „Příklady, náměty a otázky pro cvičení, semináře a zpracování studentských prací“. Kapitola vychází z obsahu celé knihy a je rozdělena do tří oddílů věnovaných problematice globalizace a původních obyvatel, sociálních hnutí, rozvoje chudých zemí a současným ozbrojeným konfliktům a válkám. Jednotlivé texty ilustrující problematiku jsou doplněny odkazy na další zdroje a především řadou podnětných otázek či výzkumných úkolů. Souhrn v posledních dvou kapitolách jistě ocení (nejen) studenti. Jak je již naznačeno v úvodu knihy, autoři záměrně zaujmají vůči globalizaci kritičtější postoje, jsou si vědomi jisté jednostrannosti. Považují však za potřebnější vyzdvižení problémů, konfliktů a spoluviny rozvinutých zemí, než jen chválu úspěchů a zastírání potíží. Přesto mohla být kritika místy objektivnější, byť právě závěrečné otázky dávají prostor svobodné diskusi.

Pro čtenáře je velice užitečný na konci umístěný seznam použitých zkratk a věcný rejstřík. Vhodné by však bylo i doplnění celkového jmenného rejstříku, když jsou seznamy literatury a zdrojů umístěny jen za jednotlivými kapitolami. Jisté odlehčení textu poskytují občasně citáty slavných osobností a v podobném typu literatury nepříliš obvyklé příhodné obrazové karikatury, byť vzhledem k tématu prosycené spíš humorem černým.

Přes všechny nedostatky, rozdíly v zaměření, kvalitě i rozsahu dílčích částí i jejich občasný obsahový překryv lze říci, že si publikace udržela jistou konzistenci. Zejména díky společnému úvodu a závěrečným kapitolám nejde jen o svazek složený z několika nezávislých odborných článků, jaké často vídáme. Vzniklo tak, myslím, docela zdařilé spojení odborné knihy, přehledových textů i učebnice, ve kterém si každý zájemce o problematiku konfliktů a rozvojových zemí, od širší veřejnosti a středoškoláků až po experty, najde své oblíbené pasáže, popřípadě odkazy na další literaturu a zdroje k hlubšímu studiu tohoto závažného globálního problému. Můžeme uvítat, že k badatelskému, vzdělávacímu a popularizačnímu úsilí na tomto poli přispěla i česká politická, regionální a sociální geografie, a to ne izolovaně, nýbrž ve vzácné spolupráci s kolegy hned z několika blízkých oborů. Závěrečné otázky a podněty přitom naznačují i možnosti dalšího (nejen studentského) výzkumu.

David Vogt, Univerzita Karlova v Praze, e-mail: vogt@natur.cuni.cz

P. Drbalová, A. Zelenka, D. Bílková: Rejstřík jeskyní ke knize Hromas J. (ed.) a kol.: Jeskyně. Správa jeskyní ČR, Průhonice, 2010, 82 s.

V Informacích ČGS, roč. 29, č. 1, 2001, s. 26–28 jsme referovali o největším souborném díle o našich jeskyních a krasu, jaké kdy bylo vydáno. Přes celkové velmi příznivé hodnocení zmíněné unikátní publikace jsme podrobili tvrdé kritice absenci rejstříků, která prakticky znemožňovala náležitou orientaci v knize.

Autoři si byli tohoto vážného nedostatku samozřejmě vědomi, kritické připomínky přijali a postarali se o rychlou dílčí nápravu. Proto můžeme nyní rádi oznámit, že podrobný rejstřík 3 238 českých, moravských a slezských krasových a pseudokrasových jeskyní, včetně synonymních názvů, již vyšel, byť zásluhou jiného vydavatele, v jiném formátu a v jiné polygrafické úpravě než původní kniha. Zájemci jej mohou získat jednak stažením z internetu na stránkách Správy jeskyní ČR na adrese www.caves.cz (stejně jako errata), jednak v tištěné formě, požádají-li si o něj na Správě jeskyní ČR, Květnové nám. 3, 252 43 Průhonice, telefon 271 000 042 (Ing. Bílková), fax 271 000 041. Rejstřík je zajímavý sám o sobě třeba z hlediska speleologické nomenklatury. Objevíme v něm totiž jak názvoslovnou chudost (např. názvy 212 jeskyň začínají předložkou U, názvy 136 jeskyň předložkou Na, 117 jeskyň předložkou Pod atp.), tak i nápaditost s kuriózními názvy (např. Striptýzka, Manželské bivaky, Štajgrův omyl nebo Meta menardi – podle stejnojmenného druhu temnostního pavouka, který v lokalitě žije, atp.).

Pokud jde o další rejstříky (jmen krasových badatelů a speleologů, názvů sídel, geomorfologických jednotek apod.), s jejich zpracováním se počítá, ovšem v rámci časových možností autorů. Je proto třeba, přibližně od r. 2011, sledovat výše uvedenou internetovou adresu.

Josef Rubín, Praha

Recenzi J. Rubína na publikaci J. Hromas (ed.) a kol.: Jeskyně. Chráněná území ČR, XIV. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR a EkoCentrum Brno, Praha 2009, 608 s. ISBN 978-80-87051-17-7 a 978-80-86305-03-5 naleznete v předchozím čísle Informací ČGS 1/2010 a v elektronické podobě na http://geography.cz/informace-cgs/wp-content/uploads/2010/03/icgs012010_literatura.pdf.

Sborník České společnosti zeměvědné a jeho následovníci v databázi GEOBIBLINE

Úvod

V Geografické knihovně PŘF UK se v roce 2007 zrodil projekt Geografická bibliografie ČR online. Lze říci, že vznikl z praktických důvodů, kvůli neutěšenému stavu nástrojů k vyhledávání geografických informací, z nedostatku sekundárních pramenů, kvůli složitému vyhledávání článků prohlížením tištěných obsahů ročníků časopisů nebo mnohonásobně opakujícím se rešerším, které ve finálním stavu nepřinášely mnoho nových informací. To vše ztěžovalo a blokovalo práci knihovníků, vědců i studentů.

Geografická bibliografie v Česku měla sice svou tradici sahající do konce 19. století, nicméně vznikala velice roztržštěně, jak obsahově, tak chronologicky, a zdaleka neobsahovala veškeré dokumenty oborové bohemikální produkce. Proto byl připraven projekt, jehož cílem byla kompletní katalogizace oborových zdrojů publikovaných ve 20. a 21. století. Základní bohemikální hledisko zahrnovalo díla českých autorů, díla o Česku, díla o Česku (popř. českých autorů) vydaná v zahraničí. Tím se do databáze dostávaly i jiné nečeské jazyky, především angličtina, němčina, ruština, francouzština a španělština. Obsahově databáze zabírá zhruba hesla: geografie, kartografie, demografie včetně variant s adjektivy. Uživatelé zde najdou nejen popis publikovaných dokumentů: monografií, periodik, článků, kartografických dokumentů, ale i informace o tzv. šedé literatuře, vysokoškolských kvalifikačních pracích, ba i o elektronické geografické produkci.

Z původního tvůrčího jádra tří institucí Geografické knihovny PřF UK v Praze, Knihovny PřF MU v Brně a katedry geografie PřF UJEP v Ústí nad Labem se okruh tvůrců a přispěvatelů během tří let výrazně rozšířil na šestnáct v roce 2010. Mezi nejvýznamnější z nich patří Národní knihovna ČR (dále NK ČR), Knihovna Akademie věd ČR (dále KNAV ČR) a Moravská zemská knihovna (MZK). Databáze obsahovala na konci července 2010 kolem 130 000 bibliografických záznamů s abstrakty a vybranými plnými texty, přičemž roční přírůstek se zatím pohyboval kolem 20 000 záznamů. Databáze vznikla za podpory programu pro vědu a výzkum Ministerstva kultury ČR.

Vznik databáze

Vlastní tvorbě databáze předcházela důkladná příprava, rešerše z databází, analýza a testování. Základní databáze vznikla jako samostatná databáze GEOIBLINE Aleph, verze 18 na serveru Univerzity Karlovy (dále UK). Ze základní databáze Geografické knihovny vznikl základ databáze. Podstatným posunem byla smlouva o spolupráci s NK ČR. Díky povinnému výtisku bylo zaručeno, že bude moci být exportováno minimálně vše z produkce 90. let minulého a prvního desetiletí tohoto století. Především stav rozpracovanosti kartografických dokumentů i úroveň pokrytí české tištěné produkce byla v NK ČR dosti vysoká. Proto se bibliografické záznamy bohemikálních kartografických dokumentů staly základem databáze (cca 6 000 záznamů). Poté byla do databáze GEOIBLINE nahrána celá stávající databáze Geografické knihovny PřF UK bez kartografických dokumentů. Z ní byly postupně odmazávány zahraniční a irelevantní dokumenty. Vytvořili jsme široký seznam základních předmětových oborových hesel. Pomocí GUI klienta byly postupně prováděny on-line rešerše a ukládány na server NK, odtud byl výsledek odeslán na UK. Hlavoruční rešerše z databází NK ČR trvaly do června 2008. Spolupráce s Národní knihovnou pokračovala nastavením automatizovaných měsíčních exportů dat do databáze GEOIBLINE. Z účastnických knihoven v Brně a Ústí nad Labem byly exportovány nejprve bibliografické záznamy vysokoškolských kvalifikačních prací, poté monografií, kartografických dokumentů a později i článků.

Podstatným problémem, který bylo nutné vyřešit, byla souběžná práce ve dvou databázích. České geografické dokumenty jsou v knihovně katalogizovány do databáze Centrálního katalogu UK, tj. CKS01. Bylo nezbytné mít tyto záznamy zároveň v databázi CKS02. Bylo zvoleno řešení příznaků v polích. Na

základě předem definovaného příznaku (GEO) v logické databázi Geografické knihovny jsou denně nově vytvořené bibliografické záznamy, identifikovány, automaticky exportovány z báze CKS01 a importovány do databáze CKS02 – GEOIBLINE. Tento systém následně využila při své práci i knihovna PřF Masarykovy univerzity v Brně. Při importech se řešila otázka duplicit záznamů. Bylo nezbytné nastavit automatickou kontrolu duplicit. Kontrola duplicit je realizována pomocí alespoň dvou polí K E Y a 001 (MARC21).

Nejstarší český geografický časopis

Mezi nejžádanější rešerše patří bezesporu vyhledávání článků z časopisů. V rámci projektu bylo excerpováno 39 titulů českých profilových periodik. Jejich úplný seznam se stavem rozpracovanosti najdete na stránkách projektu <http://www.geobibline.cz>. V polovině roku 2010 bylo kompletně, tj. od prvního do posledního vydaného ročníku, zpracováno 25 titulů.

Excerpe probíhala následně po importu článků z databáze ANL NK ČR. Některé tituly byly zpracovány v oddělení pro analytický popis od poloviny 90. let. Například titul *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, zde byl zpracován pouze v rozsahu let 1996–1997. Díky projektu byl nejen zpracován v databázi GEOIBLINE od prvního ročníku (1966), ale i doplněn do databáze NK ČR. Po importu článkové bibliografie začala postupná katalogizace článků jednotlivých titulů. Tituly byly rozloženy mezi jednotlivé účastníky. V některých případech se podařilo získat článkovou bibliografii zpracovanou v ústavech Akademie věd.

Z hlediska trvání můžeme geografické časopisy rozdělit na dvě skupiny. První jsou časopisy vydávané v současnosti, u druhé skupiny bylo vydávání ukončeno (databáze je neexcerpuje). Některé ze současných titulů byly v minulosti vydávány pod jiným názvem, často několikrát změněným.

Příkladem je *Sborník České společnosti zeměvědné*, založené 1. května 1894. Zakládajícími členy společnosti byli jak významní geografové, tak i geologové a cestovatelé. Mezi hlavní cíle společnosti patřilo i vydávání vědeckého časopisu, proto první číslo *Sborníku České společnosti zeměvědné* vyšlo ihned v roce 1895. *Sborník* byl v souvislosti se vznikem samostatného Československa v roce 1918 přejmenován na *Sborník československé společnosti zeměpisné*. Za okupace vycházel pod názvem *Sborník československé geografické společnosti* a po válce opět jako *Sborník československé společnosti zeměpisné*. Roku 1979 se pozměnil titul v souvislosti se změnou názvu společnosti na *Sborník Československé geografické společnosti*. Rozdělení Československa přineslo další titul: *Sborník České geografické společnosti*. V pořadí sedmou, a zatím poslední změnu, zaznamenal časopis v roce 1995, kdy získal současný název *Geografie – Sborník České geografické společnosti*.

Kompletní retrospektivní katalogizace byla dokončena u těchto titulů sborníku:

Sborník České společnosti zeměvědné. Nákladem České společnosti zeměvědné. J. Otto, Praha, 1895–1920. 1× ročně. Excerpováno od roku: 1895–1920 (270 záznamů).

Sborník Československé společnosti zeměpisné. Academia, Praha, 1921 až 1938. Excerpováno od roku: 1921–1938 (392 záznamů).

Sborník České společnosti zeměpisné. Česká společnost zeměpisná, Praha, 1939–1944.

Obr. 1 – Vulkanologické studie na Islandu. Zdroj: Sborník Československé společnosti zeměpisné, 1935.

1992–1995. 4x ročně. Excerptováno od roku: 1992–1995 (101 záznamů).

Geografie – Sborník České geografické společnosti. Česká geografická společnost, Praha, od 1996. 4x ročně. Excerptováno od roku: 1996–současnost (351 záznamů).

Celkem bylo vytvořeno 2 388 bibliografických záznamů článků. Jde o nejstarší a nejrozsáhlejší geografický časopis, který byl takto zpracován. Časopis obsahuje množství článků z oboru geografie, kartografie, demografie, ale i etnografie, historie. V souvislosti se stárnutím informací mohou být články využitelné např. pro geomorfology, hydrology, historiky, demografy, krajináře, ekology ale i další specialisty. Články bývají doplněné obrázky, mapami nebo plány. Zpracování titulu umožňuje také komparaci oboru, rozbor vývoje/stagnace geografie a zejména umožňuje rychlý průzkum pramenů od roku 1895 do současnosti.

Plné texty

Od roku 2009 se experimentuje s připojováním plných textů. Ukázalo se, že většinou není problematické dohodnout se s odpovědnými redakcemi nebo autory na souhlasu s připojením plných textů k databázi. Daleko obtížnější byla práce s různými formáty a formami uložení elektronických textů, popřípadě jejich skenování a automatizovaného OCR přepisu textů (pomocí SW ABBY Reader). Některé ročníky a čísla bylo nutné stáhnout z Internetu a rozdělit do jednotlivých článků, jiné utřídit podle let a převést do pdf formátu. Plné texty se ukládají na serveru katedry aplikované geoinformatiky a kartografie PřF UK.

Prostřednictvím modulu ADAM se články připojovaly k bibliografii. Každý byl opatřen nejen poznámkou o copyrightu plných textů, ale před každým zpřístupněním je uživatel informován o autorských právech.

Takto byly od prvního ročníku do současnosti připraveny tituly: Acta onomastica, Moravian Geographical Reports a Vojsenský geografický obzor. Probíhají intenzivní jednání s dalšími redakcemi, z nichž mnohé přislíbily spolupráci. Některé texty se zatím získávají částečně, například z titulu Geografie – Sborník ČGS (roky 2008–2009), jinde máme kompletní plné texty (Opera Corcontica), ale nemáme dokončenou článkovou bibliografii. Další možností je připojování on-line článků dostupných z Internetových adres prostřednictvím MARCOvého pole 856, například titul Země světa atd. Zde je však celá sada problémů. Především jsou na proměnlivé nepevné adrese, při

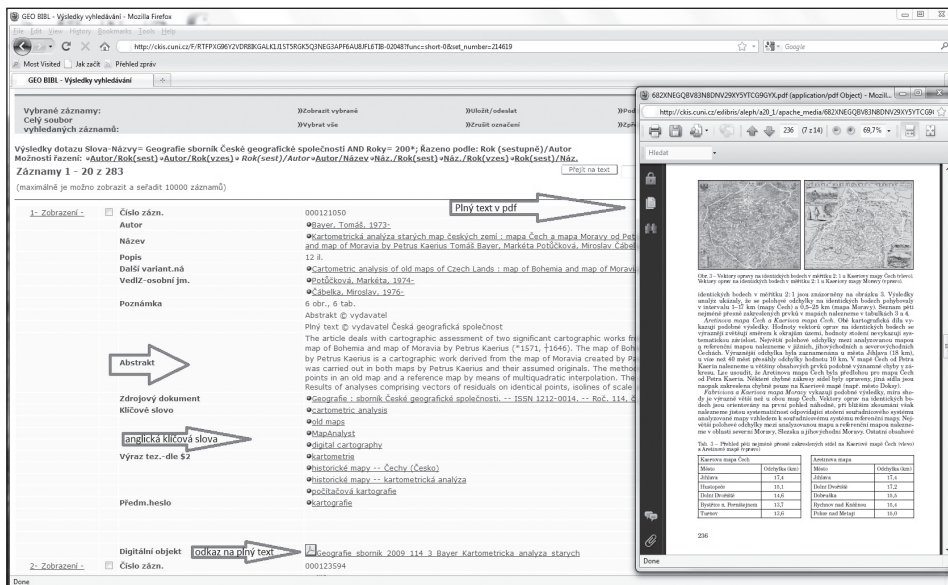
Excerptováno od roku: 1939–1944 (78 záznamů).

Sborník Československé společnosti zeměpisné. Academia, Praha, 1945 až 1978. Excerptováno od roku: 1945–1978 (880 záznamů).

Sborník Československé geografické společnosti. Academia, Praha, 1979 až 1991. 4x ročně.

Excerptováno od roku: 1979–1991 (316 záznamů).

Sborník České geografické společnosti. Česká geografická společnost, Praha,

Obr. 2 – Ukázka vyhledaného záznamu z titulu Geografie – Sborník ČGS s plným textem.

změně je třeba se věnovat rozsáhlým ručním opravám. Dále tituly jsou často uloženy v celých ročnících. Při připojení ke konkrétnímu článku se pak čtenáři nedostává k relevantní informaci a ztrácí se důvěryhodnost zdroje.

Testování práce s plnými texty potvrdilo původní předpoklad, že bez základní bibliografie nelze dále pracovat s digitálními objekty. Digitalizace a získávání elektronických dokumentů probíhá pracně, ale rychleji. Proto je třeba nejprve dokončit kvalitní oborovou bibliografii.

Hledání a využití

Vyhledávání je umožněno v jednoduchém či kombinovaném rozhraní nebo pomocí příkazového jazyka. Pracuje se s booleovskými a proximitními operátory, ale i s maskováním. Uživatelé si mohou listovat a prohledávat rejstříky, zpřesnit nebo filtrovat dotazy, prohlížet a ukládat si nebo odeslat vybrané záznamy. Formáty uložení/odeslání záznamů byly standardně nastaveny na výstupy: katalogizační lístek, zkrácený záznam, formát pro MARC a pro OPAC. Předmětem řešení byly také citační výstupy. ÚVT byl připraven výstup pro EndNote, který je uživatelům většiny českých univerzit dostupný prostřednictvím databáze ISI Web of Knowledge. Kolegové z Masarykovy univerzity vyrobili on-line tutoriál k práci s touto službou: <http://www.ukb.muni.cz/kuk/animace/eiz/ENW/index.html>. Návodů a tutoriálů jsou dostupné v webových stránkách projektu GEOBIBLINE. V roce 2010 byla navázána úzká spolupráce s portálem <http://www.citace.com>, který umožňuje přímou a rychlou konverzi bibliografických záznamů všech typů dokumentů do mezinárodní citace ISO 690. V roce 2009 byla spuštěna beta verze webových stránek projektu: <http://www.geobibline.cz>. Stránky byly vytvořeny v redakčním systému DRUPAL.

Budoucnost

V blízké i dohledné budoucnosti se bude pokračovat v připojování plných textů při respektování autorských práv autorů a vydavatelů. Intenzivně se pracuje na dokončení článkové bibliografie profilových geografických titulů a maximální možné automatizaci importu a kontroly dat. Plánuje se také dokončení retrospektivní katalogizace vysokoškolských kvalifikačních prací PřF UK a UJEP.

Univerzita Karlova od roku 2010 začne zpřístupňovat plné texty VŠKP, což nepochybně také zvýší hodnotu databáze. Řešitelé zahájili testování práce s využitím pole 034 a 255 pro souřadnice a v koordinaci s Moravskou zemskou knihovnou hodlají pokračovat. Ve spolupráci s Mapovou sbírkou jsou vybírány a testovány kartografické dokumenty, které by mohly být zpřístupněné jako náhledy map prostřednictvím systému Digitool v digitálním repozitáři UK. Roku 2010 vyjde CD-ROM s databází.

Databáze je dnes již plně srovnatelná se svými staršími sestrami v Německu (GEODOC), v Polsku (Bibliografia geografii Polskiej) nebo v USA (GEO-BIB). Zatímco ony vznikaly desetiletí, v Česku se podařilo vytvořit oborovou bibliografii za 3 roky. I díky tomu byla v roce 2009 nominována na cenu MK ČR za významný počín roku 2009.

Literatura:

- NOVOTNÁ, E. (2009): GEOBIBLINE: Geografická bibliografie ČR online. Knihovny současnosti 2009: sborník ze 17. konference, konané ve dnech 23.–25. června 2009 v Seči u Chrudimi. SDRUK, Brno, s. 177–186.
- NOVOTNÁ, E. (2009): Informační podpora geografie. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha, 268 s.

Eva Novotná, Geografická knihovna PřF UK, novotn48@natur.cuni.cz